

УДК 378: [37.011.3-051:78]

РАКІТЯНСЬКА Людмила Миколаївна –
кандидат педагогічних наук, доцент, доцент
кафедри методики музичного виховання,
співу та хорового диригування

Криворізького державного педагогічного університету
<https://orcid.org/0000000335862754>
e-mail: ludmilanick777@gmail.com

ПОНОМАРЕНКО Тетяна Валентинівна –
старший викладач кафедри методики
музичного виховання, співу та хорового диригування
Криворізького державного педагогічного університету
e-mail: ludmilanick777@gmail.com

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА ДО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Зміст шкільної музичної освіти в загальноосвітніх навчальних закладах характеризується ускладненням її теоретичних основ і визначається фахівцями як «адаптований для шкільного віку курс музичної естетики» [4]. Про це свідчить тематизм навчальної програми і ключові поняття, які мають бути осмислені і засвоєні учнями, що розкривають та формують в них цілісне уявлення про особливості музики як виду мистецтва, її філософсько-естетичну сутність, зміст, форму, специфічність мови, виражальні та зображальні можливості, інтонаційно-звукову природу музики й розвиток, без якого вона не існує; музичний образ і музичну композицію, музичні жанри та музичні стилі тощо. Відрізняючись своєю специфічністю від інших шкільних предметів пріоритетом емоційного начала, спрямованістю на розвиток, перш за все, емоційно-почуттєвої сфери учнів, тематизм уроків музичного мистецтва разом з тим передбачає й активну інтелектуальну діяльність учнів по його засвоєнню. Ґрунтовна інформаційно-теоретична основа змісту шкільних програм з музичного мистецтва, високий рівень художньо-естетичного узагальнення навчального матеріалу, який учні повинні опанувати в процесі музично-пізнавальної діяльності, зумовлюють актуальність проблеми розвитку в них здатності до активної розумової діяльності, оволодіння мисленнєвими діями як способами пізнання музичного мистецтва. Це, в свою чергу, вказує на необхідність глибокого розуміння вчителем завдань інтелектуального розвитку учнів на уроках музичного мистецтва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На уроках музичного мистецтва в загальноосвітніх навчальних закладах поряд із іншими в центрі уваги стоять питання

формування як загальнонавчальних умінь учнів, і, передусім, інтелектуальних, пов'язаних із оволодінням прийомами розумової діяльності, що сприяють осмисленню і засвоєнню тематичного матеріалу уроку, так і спеціальних, необхідних для осмислення й розуміння особливостей емоційно-образного змісту музичного твору і художніх засобів його вираження. Ці завдання спрямовують роботу вчителя в двох взаємопов'язаних напрямках: – розвиток мислення учнів у широкому його розумінні, що визначається як «абстрактно-логічне мислення» («конкретно-образне» в молодшому шкільному віці); – розвиток музичного, «інтонаційно-образного» мислення. Обидва з окреслених напрямів ґрунтовно дослідженні провідними вченими. Так, природа розумової діяльності школярів, умови її організації та розвитку в освітньому процесі досліджувались Д. Богоявленською, П. Гальперінім, В. Давидовим, Д. Ельконінім, С. Новосоловою, О. Савченко, Н. Талізінною, І. Якіманською та іншими. За даними вікової психології [2], мислення є не просто одним із пізнавальних процесів у молодшому шкільному віці, воно є провідним пізнавальним процесом для дітей цієї вікової категорії. Розуміння навчально-тематичного матеріалу, що засвоюється на уроці – один із його ключових моментів. З погляду психології, «зрозуміти» означає сприйняти і осмислити. Осмислення навчального матеріалу учнями пов'язано з необхідністю його сприйняття і усвідомлення в процесі аналітичної діяльності, коли вони виконують спеціальні інтелектуальні дії: аналізують, порівнюють, встановлюють зв'язки між новим матеріалом і вже відомим, обґрунтовують, узагальнюють, роблять висновки. Організація такої мисленнєвої діяльності на уроці стимулює учнів до активного використання мисленнєвих дій:

розмірковувати, порівнювати, аналізувати, висловлювати власні судження, обґрунтовувати їх, що в результаті і забезпечує осмислення та засвоєння тематичного матеріалу уроку. Саме такий підхід забезпечує усвідомлене оволодіння учнями знаннями, їх розуміння, що, в свою чергу, сприяє їх міцному засвоєнню й запам'ятовуванню. Поступове оволодіння учнями розумовими операціями, прийомами логічного мислення, спрямованими на усвідомлене засвоєння тематичного змісту уроку повинно бути предметом спеціальної уваги з боку вчителя. Мисленнєві операції (дії) в педагогіці визначаються як загальні навчальні уміння, якими учні оволодівають в процесі учбово-пізнавальної діяльності. До них належать уміння аналізувати, синтезувати, порівнювати, знаходити аналогії, встановлювати асоціативні та причинно-наслідкові зв'язки, узагальнювати, абстрагуватися, класифікувати.

У сфері музичної освіти ці питання досліджені і описані у працях вчених Є. Абдуліна, Ю. Алієва, О. Апраксіної, Н. Гродзенської, Е. Печерської, О. Ростовського, В. Шацької та ін. На уроках музичного мистецтва оволодіння учнями загальними прийомами мислення мають відбуватися в усіх видах музичної діяльності, коли вони вчать, наприклад:

- аналізувати музичний твір, визначаючи його характер і засоби його вираження; виражальність або зображальність музичного образу, його жанрову належність тощо;

- порівнювати звучання різних музичних інструментів, співацьких голосів, оркестрів, хорових колективів; музичні твори за характером та жанрово-стильовими ознаками тощо;

- синтезувати уявлення про комплекс засобів музичної виразності як елементів музичної мови, що утворюють емоційно-образний зміст твору;

- знаходити емоційно-образні аналогії між творами різних видів мистецтва (музичними, літературними, образотворчими);

- встановлювати зв'язок між характером музичного твору, його образним змістом і засобами його вираження;

- на основі аналізу, порівняння та узагальнення самостійно робити висновки про головні властивості музики: «пісенність», «танцювальність», «маршовість»;

- класифікувати прослухані музичні твори за жанровими ознаками тощо.

Результатом мисленнєвих операцій під час засвоєння нового навчального матеріалу є

формування поняття, як складного узагальнення, яке відображає істотні ознаки об'єкта або групи об'єктів [9]. Поняття, яке існує в слові та характеризується конкретним змістом, дозволяє учням з'ясувати й усвідомити суттєві властивості тих явищ, які вони засвоюють. Освітній державний стандарт визначає по кожному класу (семестру) в ході вивчення конкретної теми ряд основних понять, термінів, якими учні повинні оволодіти. Отже, вчитель повинен пам'ятати, що засвоєння учнями тематичного матеріалу уроку, його ключових понять і термінів забезпечується шляхом організації активної розумової діяльності учнів, результатом якої є осмислення ними тематичного матеріалу на рівні теоретичного узагальнення у формі конкретного терміна, поняття чи уявлення.

Мета статті: спрямувати професійне мислення майбутніх учителів музичного мистецтва на актуальність проблеми інтелектуального розвитку учнів на уроках музичного мистецтва, оволодіння ними способами мисленнєвої діяльності як необхідної умови пізнання музичного мистецтва в ході засвоєння тематичного матеріалу уроку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тематизм уроків музичного мистецтва розкривається через сприйняття та аналіз змісту музичних творів, осягнення і розуміння яких вимагає особливого, специфічного, художньо-образного мислення, одним із видів якого є музичне мислення. Воно спрямоване на пізнання та осмислення тих значень, якими володіє музика як мистецтво, як особлива форма відображення дійсності, як естетичний, художній феномен [6].

Музичне мислення є складним художнім феноменом, не до кінця вивченим науковцями. На етапі початкової музичної освіти, в умовах загальноосвітнього навчального закладу, де закладаються основи пізнавальної діяльності учнів у сфері мистецтва, учитель повинен з урахуванням вікових особливостей учнів поступово, на елементарно-спрощеному, доступному рівні навчати їх розуміти мову музики, її виражальні та зображальні можливості у створенні емоційно-образного змісту музичного твору. Фахова компетентність вчителя має ґрунтуватись на доброму знанні провідних положень наукової теорії музичного мислення. Спираючись і орієнтуючись на них, учитель повинен уміти адаптувати їх зміст до пізнавальних можливостей учнів різних вікових груп. Коротко розглянемо їх.

Наукова теорія музичного мислення заснована видатними вченими-музикознавцями ХХ століття Б. Асаф'євим та Б. Яворським. У своїх наукових працях вчені визначили сутнісні ознаки музичного мислення, його структурні складові та їх ієрархічну залежність. Подальший розвиток теорії музичного мислення пов'язаний з іменами учених М. Арановського, Л. Баренбойма, Н. Горюхіної, М. Кагана, Л. Мазеля, В. Медушевського, Є. Назайкінського та ін.

За визначенням Б. Асаф'єва, музика є мистецтвом «інтонованого смислу». Як музично-теоретична категорія, інтонація, за своїм змістом, є багатозначною. Вона трактується Б. Асаф'євим як спосіб звукомовного вираження думки. Щоб стати вираженою в звуках, вказував учений, думка стає інтонацією, інтонується [1]. З різних звукових поєднань (мелодійних, метроритмічних, ладових, динамічних, тощо) утворюються різного рівня складності звукоінтонаційні структури (мотиви, фрази, періоди, музичний твір), що передають звукообрази, які сприймаються як слухова інформація, що є «вираженням певного смислу» (Б. Теплов). Сприйняття музики як «слухової інформації» супроводжується появою відповідної емоційної реакції на неї, що є показником і висхідним моментом музичного мислення.

Але сприйняти на слух і відчуті емоційно зміст музичного твору вважається недостатнім для повноцінного його розуміння. За А. Костюком цей процес має відбуватися за формулою: «чути – відчувати – розуміти» [5]. Важливим і необхідним моментом сприйняття музики є здатність відчуті інтонаційну виразність мови музичного твору, що через особливо неповторне поєднання виражальних засобів передає його «інтонований смисл». Тому необхідною умовою розуміння музики як своєрідного виду мовлення, способу звукомовного вираження думки є знання музичної мови і розуміння художньо-виразного значення елементів, що її складають: мелодії, метроритму, темпу, тембру, динаміки, ладу, регістру, форми, інших, їх виражально-зображальної ролі у передачі образного змісту твору.

З іншого боку, психологія стверджує, що мислення людини органічно пов'язане з її мовою, як засобом вираження думки. В музичному мистецтві музичне мислення виявляється через музичну мову, під якою розуміють усю сукупність засобів музичної виразності, що склалася історично [3]. Музична мова не передає зміст твору в

чітких і конкретних поняттях і термінах. Зміст музики достатньо складно передати словами, і це не завжди потрібно. Але вчитель є її тлумачем і коментатором для учнів, за висловом Г. Нейгауза. Саме він повинен уміти розказати, пояснити учням багатозначний зміст музичних творів, що передається особливою мовою музичних звуків. Оволодіння учнями знаннями музичної мови в найдоступнішій формі і є одним із завдань уроків. «Музична мова, – вважав А. Рубінштейн, – вимагає також вивчення, як і інші мови, і хто вивчає її з дитинства, той її засвоює, у більш пізньому віці їй навчитися навряд чи можливо» [8, с. 198].

Отже, зміст музики можна зрозуміти в ході слухового відчуття – переживання – осмислення інтонаційно-звукового процесу, що є характерним лише для музики як виду мистецтва, де інтонація є смисловою першоосновою, виразно-смисловим началом.

У музикознавстві музичне мислення визначається як складний емоційний, сенсорно-інтелектуальний процес пізнання та оцінки музичного твору, який функціонує на трьох рівнях: емоційно-почуттєвого сприймання, раціонально-логічного осмислення звукового матеріалу, інтерпретаційно-оцінного ставлення до змісту твору [7]. «Зрозуміти музику» означає емоційно її пережити в процесі сприймання і осмислити сприйняте. На відміну від абстрактно-логічного мислення, сутність якого в теоретичному узагальненні й осмисленні навчального матеріалу, музичне мислення передбачає сприймання-осмислення музики в єдності емоційних і раціональних, інтуїтивних і свідомих процесів, завдяки яким у свідомості людини виникає музичний образ, як сукупність, діалектична єдність раціонального (логічного) і емоційного [7].

Отже, розвиваючи на уроках як загальне, так і музичне мислення учнів, учитель повинен чітко усвідомлювати їхню сутність, відмінності та передбачати очікуваний результат. Якщо результатом мисленнєвих дій учня, що відбуваються на суто інтелектуально-логічному рівні, має стати осмислення і засвоєння учнями навчального матеріалу в теоретичних категоріях і поняттях (наприклад, «музичний жанр», «інструментальна музика», «метроритм», «виражальні засоби»), то результатом музичного мислення, «інтонаційно-образного», має стати осягнення змісту музичного твору через оволодіння комплексом спеціальних умінь:

– слухового спостереження (наприклад,

за властивостями музичних звуків; жанрової належності музичного твору; розвитком музики тощо);

– слухового відчуття інтонаційної основи музичного твору, його характеру;

– емоційного переживання художньої виразності музичних інтонацій, що передаються через характер твору;

– слухового сприйняття-диференціації засобів музичної виразності, що у своїй сукупності утворюють емоційно-образний зміст музичного твору;

– усвідомлення виражального значення елементів музичної мови, встановлення причинно-наслідкових зв'язків між ними й змістом музичного твору.

Вирішуючи завдання розвитку музичного мислення молодших школярів, слід пам'ятати, що початковий етап музичного виховання учнів, 1–2 класи, порівнюють із «цариною емоцій» (О. Ростовський). Це означає, що головне завдання вчителя в цей період – викликати в учнів здивування, захоплення музикою і музично-творчою діяльністю, сильні емоційні враження і естетичне задоволення від занять музикою. І лише після того, як в учнів з'явиться емоційно-зацікавлене ставлення до музики, учитель поступово починає формувати у них свідоме, осмислено-зацікавлене ставлення до неї. Оскільки процеси музичного мислення пов'язані із сприйманням і розумінням музики, учитель повинен дбати про постійне накопичення учнями інтонаційно-слухового досвіду як необхідного фонду музичних вражень від прослуханих і виконаних музичних творів. Чим ширшим і різноманітнішим він буде, тим легше організувати на уроці активну музично-мисленнєву діяльність учнів, у ході якої, аналізуючи, порівнюючи, узагальнюючи отримані музичні враження, вони поступово будуть учитися розуміти музику як мистецтво емоційно-образного змісту.

Отже, ефективність процесу розвитку мислення учнів на уроках музичного мистецтва, оволодіння ними необхідними мисленнєвими діями музично-пізнавальної діяльності забезпечується глибоким розумінням вчителем як загальної теорії мислення, так і теорії музичного мислення, дотриманням в навчальному процесі вихідних засадничих положень, які є необхідною умовою у досягненні очікуваних навчальних результатів.

Висновки та перспективи подальших розвідок напрямку. Подальше дослідження окресленої проблеми передбачає експериментальну апробацію засадничих положень загальної теорії мислення та теорії

музичного мислення в умовах загальноосвітніх навчальних закладів різного типу.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Асаф'єв Б. В. Музыкальная форма как процесс / Б. В. Асаф'єв. – Ленинград, 1963. – 378 с.

2. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посібн. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. – Київ: Каравела, 2012. – 400 с.

3. Мазель Л. А. Строеие музыкальных произведений / Л. А. Мазель. – Москва, 1979. – 528 с.

4. Музыкальное образование в школе: Учеб. пособие для студ. муз. фак. и отд. высш. и сред. пед. пчб. заведений / Л. В. Школяр, В. А. Школяр, Е. Д. Критская и др.; Под ред. Л. В. Школяр. – Москва: Издательский центр «Академия», 2001. – 232 с.

5. Музыкальное восприятие как предмет комплексного исследования: [сб. ст.] / Сост. А. Г. Костюк. – Київ: Муз. Україна, 1986. – 160 с.

6. Назайкинский Е. В. О психологии музыкального восприятия / Е. В. Назайкинский. – Москва, 1972. – 367 с.

7. Психология музыкальной деятельности: Теория и практика: Учеб. пособие для студ. муз. фак. высш. пед. учеб. заведений / Д. К. Кирнарская, Н. И. Киященко, К. В. Тарасова и др.; Под ред. Г. М. Цыпина. – Москва: Издательский центр «Академия», 2003. – 368 с.

8. Рубинштейн А. Статьи. Книги. Докладные записки. Речи. Литературное наследие: в 3 т. / А. Рубинштейн. – Москва, 1983. – Т.1. – С. 45–59.

9. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи: [підручник для студентів педагогічних факультетів] / О. Я. Савченко. – Київ: Генеза, 2002. – 368 с.

REFERENCES

1. Asafyev, B. V. (1963). *Muzikalnaya forma kak protsess*. [Musical form as a process]. Leningrad.

2. Skrypchenko, O.V., Dolynska, L.V., Ogorodnichuk Z.V. (2012). *Vikova ta pedagogichna psykholohiya: Navchalnyi posibnyk*. [Age and Pedagogical Psychology]. Kyiv.

3. Mazel, L. A. (1979). *Stroyeniye muzykalnykh proizvedeniy*. [Structure of musical works]. Moscow.

4. Shkolyar, L.V., Shkolyar, V.A., Krutskaya, E. D. (2001). *Muzikalnoye obrazovaniye v shkole: Uchebnoye posobiye dlya studentov muzykalnogo fakulteta i ott. vysshyykh i srednikh pedagogicheskikh uchebnykh zavedeniy*. [Musical education at school: Teaching book for students of music faculty and higher and secondary pedagogical educational institutions]. Moscow.

5. Kostyuk, A. G. (1986). *Muzikalnoye vospriyatye kak predmet kompleksnogo issledovaniya*.

[Musical perception as a subject of complex research]. Kyiv.

6. Nazaykynskiy, E. V. (1972). *O psykholohiyi muzykalnogo vospriyatiya*. [On psychology of musical perception]. Moscow.

7. Kurnarskaya, D. K., Kiyashchenko, N. I., Tarasova, K. V. (2003). *Psikhologiya muzykalnoy deyatelnosti: Teoriya i praktika: Uchebnoe posobiye dlya studentov muzykalnogo fakulteta vysshego pedagogicheskogo uchebnogo zavedeniya*. [Psychology of musical activity: Theory and practice: A manual for students of the music faculty of a higher pedagogical educational institution]. Moscow.

8. Rubinshtein, A. (1983). *Statyi. Knigi. Dokladnye zapiski. Rechi. Literaturnoye naslediyе: v 3 tomakh*. [Articles. Books. Staff reports. Speech Literary heritage: in 3 volumes]. Moscow.

9. Savchenko, O. Ya. (2002). *Dydaktyka pochatkovoyi shkoly (pidruchnyk dlya studentiv pedagogichnykh fakultetiv)*. [Elementary school didactics: a textbook for students of pedagogical faculties]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

РАКІТЯНСЬКА Людмила Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри методики музичного виховання, співу та хорового диригування Криворізького державного педагогічного університету.

Наукові інтереси: методична підготовка

вчителя музичного мистецтва в системі професійної освіти.

ПОНОМАРЕНКО Тетяна Валентинівна – старший викладач кафедри методики музичного виховання, співу та хорового диригування Криворізького державного педагогічного університету.

Наукові інтереси: диригентсько-хорова підготовка вчителя музичного мистецтва в системі професійної освіти.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

RAKITYANSKA Lyudmyla Mykolayivna – Candidate of Pedagogical Sciences, Assistant Professor of the Methodology of Musical Education, Singing and Choral Conducting of Kryvyi Rih State Pedagogical University.

Circle of scientific interests: methodical training of musical art teachers in the system of professional education.

PONOMARENKO Tetyana Valentunivna – Senior Lecturer of the Faculty of Methodology of Music Education, Singing and Choral Conducting of Kryvyi Rih State Pedagogical University.

Circle of scientific interests: conducting-choral training of future teachers of musical art in the system of vocational education.

Стаття надійшла до редакції 15.04.2019 р.

УДК: 378:7.071.2

СИДОРЕНКО Тетяна Дмитрівна –

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри музикознавства,

інструментальної та хореографічної підготовки Криворізького державного педагогічного університету

e-mail: sidorenkotd@ukr.net

ФУРДАК Тетяна Дмитрівна –

старший викладач,

старший викладач кафедри методики

музичного виховання, співу та хорового диригування Криворізького державного педагогічного університету

e-mail: tetyana.furdak@gmail.com

ОВОЛОДІННЯ МІМІКОЮ ЯК ОДИМ ІЗ ЗАСОБІВ КЕРУВАННЯ ХОРОВИМ КОЛЕКТИВОМ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНЬОГО ДИРИГЕНТА

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Диригування хоровим колективом – динамічний інформаційний процес, у ході якого вокального виконання (передачі повідомлення), взяття дихання, характеру та якості проголошення слів, одних диригентських жестів недостатньо.

«Керівник хору повинен уміти кваліфіковано показати твір учасникам хорового колективу, розкрити його зміст,

ідею, передбачити всі виконавські труднощі та намітити засоби їх подолання» [3, с. 11]. Для повноти цього процесу необхідна так звана надмірність у вигляді додаткових знаків і символів про характер, чутливість, як вокального проголошення, якими і виступають мимічні та артикуляційні рухи м'язів обличчя диригента. Мімміка доповнює жест, «доказує» його внутрішній зміст, створює підтекст.